

1925 чылдың август
31-де үнүн эгелээн

ШЫН

Нийтлел-политиктиг солун

e-mail: shyntuva@mail.ru; shyntuva@yandex.ru

№ 141
(18261)

2012 чылдың
декабрь 4,
вторник

Садар өртээ
5 рубль.

Тываның оглу

КЫЗЫГААР ЧОК БҮЗҮРЕЛДИГ

Ноябрь эгезинде Президент В.Путин Россияның игалал сайыдының албан-дужаалыга Москва азынын губернатору Сергей Кужугетович Шойгуну чуйлаар дугайында Чарлыкка ат салган. Тус медээ стин Тывавыска, чоок-кавы Сибирь регионнарынга, тутун өске-даа черлеринге «чаңгыс чер-чурттуувус», «ибиряк», «биске ажилдап чораан» (Хакасия, Красноярск) дээн ышкаш эки сактышкыннарны, рүшкүнү оттурганынга чигзиниг чок. Тыва чон жыңнарында, ажилдаар столунда азы ханада турган Россияның Маадырының чуруктуг календарлары, портреттеринче кичээнгейлиг өөрүшкүлө көрүп, «Шынап-ла, Маадыр-дыр!» деп база катап зүрөп, магадап, чоргаарланып артканнар хөй эрзин «Шын» солунга кээп турар чагаалар дыткап турар.

Сергей Шойгунун дооскан жили — тудуг инженери. Частогунун мастеринден ажилчы оруун эгелээш, чылда РСФСР-ниң архива болгаш тудугнуң күрүнө единиң даргазының орамынга чедир депшээн. Чылда чурттуң амгы Онза алдар яамызының эгези р. Россияның камгалак корпусун организастан скан удуртукчу ол бооп. Оон эгелээш 2012 чыл-апрельге чедир Онза алдар яамызының сайыды дужаалга ажилдаан. Претиниң Чарлыы-биле Россия камгалак сайыды албан-алга кээр бетинде Москва азынын губернатору турган.

Шериг эртеми чок-даа болза, Сергей Шойгу кабинет ээлеп олар албан-хаакчы эвес, кайда берге болдур, ынаар баар солдат деп, аналитиктер санап турар.

Онза байдалдар албаны чурттуң күштүг тургузугларының бирээзи болгаш, ора-созамы безин чок турган албан черин

“Шериг эртеми чок-даа болза, Сергей Шойгу кабинет ээлеп олар албан-хаакчы эвес, кайда берге болдур, ынаар баар солдат деп, аналитиктер санап турар.”

Шойгу организаастааш, делегейге ат-сураглыг камгалакчылар апарынче чедирген удуртукчу. Тус ажилдың эге чылдарында

Россияның Маадыры, Россияның камгалак сайыды Сергей Шойгу.

чүгле берге байдалдарда шиитпир хүлээп аар эвес, политиктиг айтырыглар шиитпирлээринге база киржип турганын сактып

кээлиңер.

1992 чылда осетин-ингуш чөрүлдээлиг маргыш үнгенде, Шойгу Соңгу Осетия болгаш Ин-

гушетия девискээринин түр чагырга чериниң баштыңының ораакчызы кылдыр томуйлаткан. Элээн үе эрткенде, Грузия биле Абхазияның аразында чөрүлдээлиг айтырыгларны шиитпирлээр комиссияның даргазы турган. Кайы-даа таланың төлээлери-биле аар-берге чугаалажышкыннар бир ай ажыг уламчылаан. Маргыжышкынның үелерде Шойгунун талазындан үзе кирген, кылыктанган азы үнүн бедиткен таварылга

турбаан. Чүгле бир катап грузин делегацияның бир таңнылы автомадын, «душ бооп», Шойгунун уунче шыгаай тудуп алган дээр. «Менче ок-боо аннып турарың ол бе?» — дээш, оозу удур кылаштаан. Тургустунган эпчок байдалды чавырылдырып, чугаалажышкыннарны уламчылаан. Грузиннер-даа, абхазтар-даа сөөлүнде: «Шойгу берге эр-дир» — деп чугаалашканнар.

(Уланчызы 3-кү арында).

Адалар чыыжындан

"ХАРЫЫСАЛГАЛЫГ АДА БОЛУРУ — ЭР КӨРҮШ"

“Эр кижиге амгы болгаш келир үениң салгалдарының турнунга харыысалгалыг болур ужурлуг”, “Тыва эр кижиге оргаар чоруур”, “Тываның эр хиндиктиг чону чаңгыс ай демниг болуп, бурунгаар чүткүлдүг, хей-аьды бедик болур ужурлуг” дээн чижектер кыйгырыглар Шагаан-Арыг хоорайга болуп эрткен Улуг-Хем кожуунунун “Харыысалгалыг ада болуру — эр көрүш” деп адалар чыыжына дыңналып турган. Республика чергелиг адалар чыыжының соонда кожууннар болгаш сумуларның эр улустарының чыыштарының ажил-чорудулгазы илдепкейли-биле чоруп эгелээнин билир бис. Чыыштарның кол сорулгаларының бирээзи — тыва эр кижиниң Хажыттынмас Дүрүмүн хүлээри.

Улуг-Хем кожуунунун адалар чыыжы Тыва Республиканың Хүннүлүг адалар! Эрткен 2011 чылда республикага бир дугаар адалар чыыжын эрттирген болгай. Оон соонда бүдүн чыл дургузунда сүмележи чыл дургузунда сүмележи тургаш, эр кижиниң хажыттынмас дүрүмүн ажилдап кылга-

нук-оол Доржуевич сөс ап чүве чугаалаан:

— Хүннүлүг адалар! Эрткен 2011 чылда республикага бир дугаар адалар чыыжын эрттирген болгай. Оон соонда бүдүн чыл дургузунда сүмележи чыл дургузунда сүмележи тургаш, эр кижиниң хажыттынмас дүрүмүн ажилдап кылга-

ныыс ол. Дүрүм 9 пунктунан тургустунган. Ону шупту албан черлеринге, плакат хевирлиг кылдыр азып, паспорт алырда оон иштинге немелде чүүл кылдыр суп, школа кыдырааштарынга капсырылга кылдыр ажыглаарын планнап турар. Амгы үениң аныяктарының өгбүлө, эр кижиниң мөзү-шынары дээн ышкаш чүүлдерниң ужур-утказын чедир билбейн турары хомуданчыг. Өгбүлө тудуп, өгленип-баштанчыры оюнчук-биле демей апарган. Сан-чурагай-биле алырга, бадылашкан аныяктар үр кады чурттавайн, чарлып турар. Ол чүнү чугаалап турарыл дээрге, аныяктар, ылаңгыя эр кижиге, амыдыралга белен эвес болуп турар ыш-кажыл. Ынчангаш мында чыгылып келген улус боттарының суурларына баргаш, эр кижиниң сүлдэзин көдүрер сорул-

галыг ажилды чорудуп база тыва эр кижиниң Хажыттынмас Дүрүмүн хүлээп, шынап-ла, эки талаже өскерлишкыннер дээш ажилдаары чугула.

База бир кол чүүл бо талазы-биле ажил-чорудулга анаа-ла саазын кырынга артып калбас ужурлуг. Бөгүн катчып алгаш, шыңгыы хемчеглер албас болзувусса, нарын байдалга келиривис магатчок. Чылдың-на дыка хөй кижиге амы-тынындан чарлып турарын билир бис. А оон кол чылдагааны — арагалаашкын. Кижилерниң кады арагалаанының түңнелинде окбижек тудуп, эзирик байдалга тургаш, машина-техника башкарып, шош-содда үндүрүп, кадыкшылынга хора чедирип, харын-даа бот-боттарының амы-тынынга чедип турары чажыт эвес.

“Эр кижиге дээрге бургандан

келген кижиге” деп угаадылгы сөстүн утказы ханы. Эр кижиге өгбүлениң камгалакчызы, азыракчызы, баштыңы болур ужурлуг. Ажил-агыыйм аайы-биле республиканың кожууннарын кезип чорааш, мал-маган кадарып чоруур херээжен кижилерни бо-ла эскерер мен. “Арыг агаардан тынып, дышта-нып ал” дээш херээжен кижини мал соонче чорудупкан чүве ирги бе деп-даа бодаар мен. Өгнүң эр ээзи та канчап барган? Эр кижиниң күүседир ужурлуг ажилдарын херээжен кижиге кылып турар боор-дур. Республиканың муң баштан хөй мал-маганныг кижилерин ТР-ниң Чазааның Даргазы Шолбан Валерьевич шаңнап турда көөрүмге, 16 малчынның 14-тү херээжен кижилер болду.

(Уланчызы. 2-ги арында).

A black and white photograph showing a large group of people, likely students or an audience, seated in rows. They are all looking towards the left side of the frame, suggesting they are attending a lecture or presentation. The group includes men, women, and children of various ages. The setting appears to be an indoor space, possibly a classroom or a hall, with a plain wall visible in the background.

dov.tuvaz

КЫЗЫГААР ЧОК БҮЗҮРЕЛДИГ

(Уланчызы. Эгези 1-ги арында).

Ам база-ла Сергей Кужугет-овичнин мурнунга чаа со-ругалар салдыган. Армияның генералы, Россияның Маадыры ады, эрге-дужаалы бар-дыр, ам оон ыңай кайнаар депширил деп сонургап болур-дур бис. Ынчалза-даа погоннарында кылдыстар чедер-даа болза, политикага деңизин, ат-алдарын улам быжыглап алыр аргазы бар. Оон-биле кады эң сураглыг сайт деп чон аразында ады алган удуртукчу боорда, чурт-тун бирги удуртукчуларының деңгели хире билдингир поли-тиктин бирээзи деп санат-тыр турар.

Чаа томуйлаткан сайыттың эң аштайгы Чарлыын чурттуң бүгү массалыг информация чепсек-ери мурнун былаажып чонга едиргеннер: Кызыл Шөлге ылдың болуп эртер Тиилелгениң айырлыг шериг парадына ыжыров болгаш Нахимов аттыг йи шериг училищелерниң урсантыларын кириштирер угайында доктаалга С.Шойгу ат алган (оон мурнунда ол эргени оруп каапкан турган).

Ынчалза-даа чедиинкин-ерже орук белен эвес боо-ун Россияның стратегтиг айдалга үнелел кылыр институтун (Институт страте-гических оценок) прези-дентизи Александр Коновалов ынчаар чугаалап турар:

— Ол, алызында күштүг иттижышкынның кежигүнү алганда, шериг улузун хамааты банның кижизи Сердюков дег ажиллап шыдавас боор. Тус бан черинде, ында ажилдап бар улус аразында дүвүрээзин, ачым-далаш шийтпирлер, алээшкн эге дээрзинде чер-турар деп бодалдыг мен. Ынчангаш Россияның Чепсектиг шериг Күштери моон соңгаар ынчаар өскерлири амгы үеде а билдинмес. Мен бодаа-

рымга, бир чыл чартык азы йи чыл хуусаалыг турган шериг албанынче дедир эглип кээревис чөгенчиг-ле боор. Камгалал яамызында ыңдыг шийтпир хүлээп алыксап турарлар чок болганындан эвес (ында харын эрги хуусааны дагын хүлээп аар дээн күзелдиг улус хөй), а бис-тин ниитилел демографтыг че-димче чок байдалдың оңгарында турары кол чылдагаан боор.

Е.Т.Гайдар аттыг экономик-тиг политика институтунун шериг экономикаының лабо-раториязының кол эртем ажилдакчызы Виталий Цым-бал:

— Шойгу шын бодалдыг угаанныг кижиги болганда, чүгле бодунга чагырткан улузу-биле эп-чөптүг харылзааны тудар эвес, Камгалал яамызы хөй-ниитиниң хыналдазының адаанга турарын чедип аар боор деп идегээр мен. Чүге дизе, А.Сердюков чурттуң Чепсектиг Күштери-биле ниити-лелдин аразына ажык-чарлыг байдалды чедип шыдаваан деп демдеглээри чугула.

Россияның моон мурнундагы турган камгалал сайыды Анато-лий Сердюков тус албан-ду-жаалга беш чыл дургузунда ажилдаан. Ол үе иштинде кан-дыг эки өскерилгелер чедип ал-дынганын төп парлалга солун-нары мынчаар айтып турар:

1. Совет үениң тургузуу (мо-дель) деп санадып турган бот-бодун дакпырлап турар хевирниң дивизияларын бригадалар, округтар орнунга каттышкан стратегтиг командьлал черлерин тургускан. Генералдарның санын кызырган.

2. Бо хүннерде шериг хүлээл-гезин эрттирип турар солдаттар шала чуур азы чем кылыр ажил-дардан хосталган, соталыг теле-фоннар ажыглаарын база дүш соонда дыштанырын чөпшээ-рээр.

3. Офицерлерниң шалың акшазының түнүн өстүрген,

эвээш болганындан ажил чок турар-дыр деп түннээш, кызы-рылдага онааган шериг меди-терни ажил чок арттырган. Акшага камналга бар-даа болза, аараан улузун чүс километр ырак госпитальдарже чедирип турар.

4. Чепсектиг Күштер Сер-дюков келгенде үндүрген саң-хөө акшазы-биле шериг өөредилге белеткелин идепкейжиткен: шериг-далай корабльдерин эжиндирип, самолеттар чурттуң дээр кызыгаарын доктаамал хайгаарап, ужуп үнүп турар.

5. 2012 чылдың январьда 54,5 муң офицерлер бажың чок турган болза, амгы үеде чүгле 14,5 муң кижиги бажың албаан бооп турар.

6. Шериг хүлээлге эрттире-риниң хуусаазын 1 чыл кылдыр

“Шойгу төлөптиг аажы-чаңы-биле болгаш В.Путинниң езулуг-ла кызыгаар чок бүзүрели-биле өскелерден ылгалдыг.

кызырган. Чоорту беш чылда ол хуусааны оон-даа эвээш үеде доктаадырын шийтпирлээр.

Шериг реформаларының (өс-керилгелер) дес-дараалашкак эвес, далаш шийтпирлеттинип турганын буруудадып турар.

1. Чижээ, 250 муң офицер албан-дужаалын кызырылдага таварыштыргаш, кезек үе эрткен-де, 70 муңун катап штатче кири-ген. Прапорщик болгаш мичман деп шериг эргелерни база ал каапкан.

2. Шериг өөредилге черлери-ниң өскерилгелеринде хандыр бодаваан, чедимче чок шийтпир-лер хүлээп алдыган. Чижээ, Тверь хоорайда Агаар-космос камгалалының академиязы-биле Петербурттун Шериг космос ака-демиязын чаңгыс өөредилге чери кылдыр каттыштырыптарга, башкы кадрлар ажилындан үнер ужурга таварышкан.

3. Шериг-медицина алба-нында шериг кезектеринде бар чамдык улуг госпитальдар бол-гаш эмнелгелер аарыг улус

эвээш болганындан ажил чок турар-дыр деп түннээш, кызы-рылдага онааган шериг меди-терни ажил чок арттырган. Акшага камналга бар-даа болза, аараан улузун чүс километр ырак госпитальдарже чедирип турар.

4. Илеси-биле хөй түңге кү-рүне өнчүзүн самдыгдал турган.

5. Шериг-Далай флудунун кол командьлал черин Москва-дан Санкт-Петербургче көжүрер дээн өрте-үнези улуг хөде-лишкннерниң эгелээни.

Бо болгаш оон өске-даа че-димче чок түннелдиг болган өскерилгелер чурттуң улуг эрге-дужаалдыг шериг офицерлерин чөгендирип, хомудадып турган

болбайн аан. Сайытты ажи-лындан хостаан чылдагаанын массалыг информация чепсек-тери аңгы-аңгы кылдыр айтып турар. Кол чылдагаан — А.Сер-дюковка чоок «Оборонсервис» дээр адырда илереттинген самчыгдал. Ону «коррупция» — хээлиенир, саттынар чорук-биле демисел эгелээни ол бе деп айтырбышаан, чоруп турар ис-телге чүнү көргүзерин бүгү чон манап турар.

С.Шойгу онза байдалдар үе-зинде шериг күштери-биле эгин кожа ажилдап турган болгаш оларның күштүг азы кошкак талаларын, айтыргыларын билер дээрзинге чигзиниг чок. Чаа то-муйлаттырган сайыт шеригге өскерилгелерни шериг катты-жышкыннарның эрге-ажыын тооп көрбейн чорудуп шыдаар аргалыг болгаш командьлал черин (генералитет) кады ажил-

даарынче чалап турар. Оон бир чижээнге Генштабтың началь-нигинге Төп шериг округунун кол командьлакчызы турган В.Герасимовту томуйлаанындан эскерип болур. Сайыттың оралак-чыларының бирээзинге кордак-чылар аразында хөйге билдин-гир генерал В.Шамановтун ады база кирген.

«Аргументы и факты» солун-нун корреспондентизи В.Цеп-ляев: «Шойгу төлөптиг аажы-чаңы-биле болгаш В.Путинниң езулуг-ла кызыгаар чок бүзү-рели-биле өскелерден ылгалдыг. В.Путинге Шойгу чүгле ажил-даарда эвес, Сибирьге кады дыштанып, балыктап чорааны ховар кижизи ол-дур. Кремльдин ыңдында-ла эвээш, чегей кадр курлавырындан барык-ла эң-не үнелиг ажилдакчызын артында стратегия талазы-биле чугула Москва облазындан алгаш, Камгалал яамызынче чорудуп-тары Президентиниң бурунгаар шыгааган политиктиг көжү-дүр» — дээн бодалын журналист база илереткен.

Ол-ла солуннун ноябрь 20-де үнген номеринде «Силерниң бодалыңар» дээн каш сөстүг эгеде ээлчеглиг айтыргыны салган болду: «Сергей Шойгу Россияның Шеригниң Чепсектиг Күштеринде байдалды экижидип шыдаар бе?» — дээн. Бир неделя эрткенде, солунда номчук-чулардан келген телефонга СМС-харыыларның түннелин айтып каан: «Ийе, шыдаар» — деп, 563 кижиги харыылаан. «Чок» деп 152, «ким-даа ону экижидип шыдавас» деп 119 номчукчу ха-рыылаан. Тываның хөй нацио-налдыг чону «Ийе, Сергей Кужугетович Шойгунун эки ажилдап шыдаарына бүзүрээр бис» деп харыылаары маргыш чок боор.

«Версия», «Аргументы и факты» деп солуннар болгаш Интернеттен журналист Галина МАСПЫК-ООЛ белеткээр.

Келир үениң салгалына чүнү арттырар бис?

Солундан номчуп, кижилерден дыңнаарга, бистинде база өске-даа кожууннарда, ында-мында чер-девискээр хуужудуп турар деп медээ-ле көвүдээр. Кижиниң билбези Тываның та кайы хире девискээр черин хуужудуп алгаш барган. Ол дугайты статистика черле бар боор.

Чурттаар бажың девискээри, ород шөлү дээн хевирлиг девискээр хуужударына кым-даа турланмайн турар. А одар-мичир, арга-арыг, аржаан-лар хуужудар чорукту шег-дир болза эки ышкаш. Чүге-де, өгбелеривис чуртунун чери болуп, төөгүдөн чурттап этен-дир. Ам кээп чүү болу-рун? Оран-девискээр база «алыг» болур чүве, ону хуу-дуп, бойду камнавайн баар алуусса, алызында эрбенниг тур дээрзин чүге бодавайн турар бис?

Төрзөн чуртувустун черин хуу-жудары ынчаар уламчылаар болза, келир үениң салгалы бис ышкаш Тыва чуртунга хостуг эштип, балыктап, каттап, тоорук-тап өзери нарыыдаар-дыр. Олар бистин үевисте ышкаш хостуг чуртталганы көрбес, хамык черни хөлөзилээр болур бе? Ол чорук оларны кажан-даа өөртпес. Бистин хостуг эргевисти өгбелеривис мынчаар кызагдал каан, чөгенчин дизе, салгалдар мурнунга арын-нүүрүвүс саргыыр ужурлуг.

Тываның Чазаа республикага

мал бажының санын көвүдөдип, өгбелерниң малчын мергежилин хөгжүдүп, чедимчелиг чурттаары-ның шын аргазынче чону хаара тудуп, кыйгырып турары чөптүг. Кым-даа аңаа удур эвес дээрзин шупту билир бис. Шынап-ла, малчын кижиниң белен эвес ажил-ижинге, ажи-төлүвүстү чажындан тура чаңчыктырып доруктурары амгы үеде амыды-ралдың негелдези езугаар тодуг-догаа чурттаарының бир аргазы болур.

Төөгүдөн алырга, Тыва чур-тунга мал бажының саны хөй болганындан малдың оон-даа ыңай хөгжүлдесинге нарын айтырыг — мал оъттаар одар-белчириң чедишпейн баары. Ылаңгыя бистин Хемчик ко-жууннарына одар-белчири кызаазындан хөй малдыг аалдар

девискээри делгем, хостуг Таңды, Каа-Хем, Бии-Хем чижек-тиг кожууннарже көжүп чоруур ужурга таваржып турган. Ынчан чер хуужудулгазы деп чүве турбаан, арааттарның каяа-даа амыдырап-чурттаары боттарының хостуг эргези. Амгы үеде каттыг-тооруктуг тайга эдектери, сиген шөлдери, эки оъттуг одар-бел-чирилерни шуптузун хуужудуп аппаарга, республикага мал бажы көвүдөп сайзырап эгелээрге, чер-девискээр айтырыгы нарын байдалга келир дээрзи чайлаш чок.

Амдыгааштан эгелеп безин Чаа-Хөл кожууннун Ак-Туруг өрү тайга эдектеринге шээр малды одарладып чеде бээрге, хуужут-кан чер ээлери ол малды ойла-дып бадырыптар апарган деп чугааны чондан дыңнадым. Бо

чижек ышкаш байдал бистин кожуунда база болуп турар. Бо айтыргыны хайгаараар ужурлуг улус Чазакта черле бар боор, олар келир үеде одар-белчири айтырыгының дугайында чүнү бодап олурар ирги? Сеткилди өйүп чоруур бо дүвүрээзинниг чоннун айтырыгына кым ха-рыылап бээрл? А бо айтыргыны өске талазынче дарый көрбес чүве болза, алызында барып, журналист Вячеслав Ховалыг-ның төөгүгө даянып бижээни «Көшкен Хемчик» деп чогаа-лында ышкаш, мал одары дээр кайнаар баарыл дээн бодал малчыннарны сагыш човады бербес бе?

Михаил СУНДУЙ-ООЛ, күш-ажылдың хоочуну. Ак-Довурак хоорай.

Интервью

Татьяна КУРГАН

ТОТТУРУКЧУ, ЧЕМГЕРИКЧИ АЖЫЛ-ИШТЕ...

Кызыл хоорайда хлеб быжырап пекарняларның саны хөй. Оларның аразындан чартык чүс чыл ажыр ажилдап келген Кызылдың «Хлеб комбинаты» амгы үеге чедир ажилын сула салбайн, чонга чаагай хлевин быжырып берип чоруур. Комбинаттың амгы үеде ниити байдалы-биле таныжар сорулгалыг ооң кол директору Вера Владимировна Хертек-биле ужуражып чугаалаштывыс.

— Кызыл хоорайның чурттакчы чонунга шагдан тура-ла билдингир апарган «Хлеб комбинаты» быжырган хлебтерини кайда садып-сарып турарыл, курцунениң албан-организациялары-биле кандыг керээлерибиле, Вера Владимировна?

— Быжырган хлебтерни хоорайның аңгы-аңгы булуңнарында боттарывыстың 6 садыывыста болгаш 12 киоскилеривисте чедирип турар. Оон аңгыда, республиканың 1, 2 дугаарлыг, Кызыл хоорайның психиатрия, халдавырлыг аарыглар эмнелгелери болгаш хоорайның школа-интернадында чедирип турар. Чамдыкта Кызыл хоорайның девискээринден дашаар, бо чоок-кавыда черлер Элегес-Аксинче, Танды, Каа-Хем кожууннарже база садыгларның агаы езугаар чедирип турар. Үнүңү-не пекарнядан ортумаа-биле 6-7 тонна хлеб үнер. Үениң негелдезиниң аайы-биле далгандан быжырган чемнерниң каш янзызын

көвүдедир сорулга-биле бо чылдың частан эгелээш, хлеб, булочка, батондан аңгыда, манчы-хуужуур, бутерброд, пицца дээн хевирлиг чемнерни база бүзүрелдиг кылып эгелээн бис.

— Ажилдакчыларыңарны немелде өөредилге черлеринче чорудуп турар силер бе, акшашалың айтыры кандыгыл?

— Бүдүн комбинатта 100 хире ажилдакчы ажилдап турар. Оларның аразында инженерлер, одакчылар, хлеб чедирикчилери, чолаачылар, бухгалтерлер дээн хевирлиг ажилдакчылар база бар. Пекарня ажилыга хөй кезинде эр ажилдакчылар ажилдаа эки. Чүге дизе, ажил аар-берге болганындан херээжен кижиге улуг күш негеттинер апаар. Ажилдакчыларның ортумаа шалыңы 14000 рубль. Кириген орулга-выстан чедиштирип тургаш, ажилдакчыларывыстың ажилдаан акшашалыңын үе-шаанда өре чокка төлөп берип турар бис. Хоойлу езугаар ажилчыннарывыс дээш

пенсия фондузунче болгаш үндүрүг органнарынче акшаларны шилчидип турар бис. Хлеб быжырыкчыларының көвей кезин, хөй чылдарда ажилдаан болгаш аргадуржулгазы бедик. Ынчалза-даа ажилчыннарывыска чаа чүүлдерни өөредир-биле Новосибирскиниң «Интерфуд» фирманың тускай специалистерин чылда ийи катап чалап алыр-дыр бис. Оон аңгыда ажилдакчыларывыс чылдың-на Санкт-Петербург, Абакан хоорайларда мергежил бедидериниң курстарында үргүлчү өөренип турар.

— Хлебти быжыраарыңа эң-не хөй херезлеттинер чүүл далган болгай, ону кайың садып ап турар силер, Вера Владимировна?

— Тывада тараа тарып-даа турар болза, далган болбаазы-радыр улуг цехтерниң амдыызында чогу-биле моон хөй далганны садып алыры шуут болдунмас. Ынчангаш Минусинскиде далганның шынары эки хуу сайгарлыкчы Роман Владимирович Чурбанов-биле харылзаа тудуп, керээ чарып алган, үргүлчү ооң-биле садыглажып турар бис.

— Кызылдың «Хлеб комбинаты» хуу организация болгай, кирген орулгаңар чирмек чарыгдалдарга чедип турар бе? Азы курцунеден тускай деткимче ап турар силер бе,

Вера Владимировна?

— Чаа үениң хлеб быжырап печкаларын садып алыры-биле ийи чыл бурунгаар 15 млн. рубль чээли алган бис. Ук чээлини кирген орулга-биле 2016 чылга чедир төлээр. Чээли акшавыстан аңгыда, далган өртээ, чырык, бензин, хөмүр-даш, пенсия фондузунда, үндүрүг черинде дээш, оон-даа аңгы-аңгы төлээр ужурулуг чарыгдалдарже ай санында дыка хөй акша үнүп турар. Ынчалза-даа оларның шуптузун шыдаар шаавыс-биле төлөп чедиштирип турар-дыр бис.

Амгы үеде күрүнөдөн кандыг-даа деткимче албайн, боттары-выстың кириген орулга-выс-биле ажилдап турар бис. 2010 чылда ук чээлини ап турувуста Тываның Көдээ ажил-агый болгаш аш-чем яамызы 2 млн. рубльди дузаламчы кылдыр берген чүве. Ол безин организацияга улуг деткимче болган. А чээли төнерге база бир аргазын көрүп тургаш, комбинаттың бүдүрүлгө ажилын улам сайзырадырын планнап турар бис.

— Келир үеде чаа планнарыңар-биле таныштырып,

«Хлеб комбинатының» кол директору-биле чугаалашкан соонда, инженер-технолог Л.Л. Решетникова хлеб быжырып турар цехтин иштин таныштырып көргүстү. Ында быжырыкчылар кидин түлүк ажилдап турар. Улуг, дөлгөм цехтин иштин долгандыр чаа үениң электри дузазы-биле ажилдаар печкалары, хлеб, булочка дээш, оон-даа өске далган аймактыг аш-чем быжыраарының херекселдери янзы-бүрү болду.

Сайсуу ХЕРТЕК.

ХАРЫЫСАЛГАНЫ ОНААР ДЭЭШ

«Сарыг» солун дижиривис, а боттары «оппозиция бис» деп чарлаттыңан солунга «Очень вредная тувинка» деп ат-биле меге хоп-чип бижип турган деп сурагжаан Алла Донгур-оолдун херээн көргөн судтун бирги кезээ ноябрь 29-та болуп эрткен.

Ону-мону бижээн дээш суд кижини каяа истеп-сүре дээр. Амгы үеде Алла Дончаевна Фитин Кеземче хоойлузунуң 159-чү чүүлүнүң ийиги кезээнде айтып-кем-херек үүлгеткен дээш казыттырып турар. Тодаргайлаар-а, бөлүк кижилер баш бурунгаар дугуржулга езугаар элээн улуг түнүг когаралдыг мөлчүкчү чорук ылганда ийиден алды чыл чедир осталгазын казып шиидер хары-далганы онаал болур.

Судту хоорай судунуң судьязы Алексей Шырап даргалап эрттир-ген. Буруу онаар таланы Кызылдың прокурорунуң оралакчызы Руслан Иргит, хоорай прокурорунуң оруалакчызы Меңги Ооржак төлөөлүннер. Буруудаттырып турар хоорай болчукчузу Тоня Авыдаа болган.

Кеземче херээнде когараан тус деп айыткан Рада Лодай-оол биле Александр Максимов олар-ның чүгле бирээзи — А.Максимов болгон. Илерээни болза, 2011 чылдың ноябрьда А.Донгур-оол «Хөлдүн кожуун тус чер туралының депутаттарыга кан-дидаттар Рада Лодай-оол, Алек-сандр Максимовка ужурашкан, «Риска» солунга силерниң ат-ал-арыңар баксырадыр сорулгалыг материал үнер деп турарын дың-даткан. Тус-тузунда чээрби муң рубль түнүг акшаны бээр бол-турар, тус чүүл чырыкче үнмес деп ол бүзүрөткен.

Кызыл хоорайда Роза Лодай-оолдун квартиразына баргаш, А.Максимов Алла Донгур-оолга ужурашкан акшаның бир чартыын берген мен деп суд үезинде айткан. Ынчалза-даа ол үеде

Хурал даргазының албан-дужаа-лынга дагын катап кордап турган А.Максимов акшаны бергеш-даа, соңгулдаларга эртпейн барган.

Мында эң-не элдептиг эпчок чүүл декабрь ортан үезинде А.Донгур-оол, соңгулдалар эрте берген турбуже, ам база катап А.Максимовтан солунга силерниң дугайыңарда багай чүве бижээн материал үнмезин деп күзезиңерзе, акша төлөңер деп негээни болур. А.Н.Максимов ол дугайында эрге-хоойлу органнарынче дыңнадып-кан. Ужуражырының бетинде Мак-симов шагдаа ажилдакчыла-рындан тускай демдектиң акшаны, үн тырттырар херекселди алгаш, дугурушкан черинге келген. А.Донгур-оол акшаны ап чыдыр-да, оперативтиг ажилдакчылар тудуп алганнар. Истелге материал-дарындан суд өйүндө илерээни болза, кандидаттарны акшага «халыдарының» организа-циялары В.Оюн биле С.Конвиз болган, а күүседикчизи Алла Донгур-оол херек адаанче кирген.

Судтун бирги чыыжыга арткан беш херечиниң келбээнин барым-даалааш, ол ышкаш когараан кижилерниң бирээзи Роза Лодай-оол база келбээн боорга, тус хе-ректин сайгарылгазын судья декабрь 13-че шилчиктен.

Төп телевидениеге «Кижилер болгаш хоойлу» деп А. Пима-новтун эрттирген теле-дамчыдыл-газынга тус программаның кор-респондентизи-биле А. Донгур-оолдун аразында болган чугаазын «Шынның» номчукчуларынга таныштырар-дыр бис.

Корр: Бүгү республикада айылдыг деп ат-сураа үнген кижилер

бо-дур. Коргунчуг-ла херээжен. Бир эвес ол кандыг-бир хемчег-лерге көстүп кээр, азы кайы-бир кабинетке кирип кээр болза, оппозиция солунунуң чоокку дугаары-га аңаа чок турган кижиге хир-чутту чажыптар дээрзин билип ал.

Алефтина Донгур-оол бодун «аажок хоралыг тыва херээжен» деп адаттынар. Оппозиция парла-газында ол ындыг ат-биле чүүлдер үндүрүп турар. Ол солунуң кол редактору—Сергей Конвиз, Васи-лий Оюн—солунуң өңчү.

Донгур-оол: Сээң-биле бис төрөлдөшкөк улус-тур бис ийин... Кайы-бир черге сен менээ дуза-

лаар болгай сен. А оларда чугаа чүгле акша дугайында.

...Төрөлдөргө ынак «хоралыг херээжен» олардан акша алы-рындан чалданмас. Чижээ, демир-жүктүн болгаш сөстүн ээзи ол херээжен бодунуң дунмазындан, тус чер депутадан, акшаны мегелеп алкан дээрзи ол чугаадан билдинип турар. Сонгулда мурну-нуң кампаниязының үезинде оппозиция парламаның арынна-рынга ооң адын баксыраткан материалдарны парлавазы дээш ону алган. Кол редактор-биле канчаар дугуржуп турарын ол мынчаар чугаалап орат:

Алла Донгур-оол: Сергеа, акша бо-дур, олар биске херек дидим... мынчаар кылылы. Сени

ядыы эвес кижилер деп чүвени дунмам уруг билир. Ол (Конвиз) ындыг-дыр, бодун-на булганып көр диди. Чүү деп че? Мен аңаа онну бердим, ол он акшаны Таняга, Витяга болгаш менээ үлөпти. Оон пиво садып алдывыс.

Корр: «Хоралыг тыва херээ-жен» бо удаада дунмазындан акша алыр дээш келген. Ооң чылдагааны мындыг: тус черниң бир депутадынга хамаарыштыр ээлчеглиг чүүл белеткеттинип турар. Чонун төлөззиниң дугайында чүнү канчаар бижириң аңаа адап берип турар деп «хоралыг херээжен» төрелинге чугаалап орат.

Донгур-оол: Ол кижилерни кочулап, шоодуп, бодун улуг туралыг алдынып чоруур, тывалар-ның шуптузун хойлар деп бак сөг-лээр. Маңаа мындыг чүүлдү кириер херек... Сайзырал чүү-даа чок, ЧЭТ-те, чылыдылгада, ЧКА-да айтырылгалар-ла хөй. Бо бүгү чүүлдерни аңаа шамнап бижири деп турар.

Дунмазы: Ол эки кижилер болгай.

Донгур-оол: Ындыг-ла эки эвес кижилер ийин. Ону эки билир болгай мен. Ынчалза-даа Оюн дээрже Конвизте кол кижилер.

Корр: Политтехнолог солунчу кижилер чүнү канчаарын эки билир болгай. Чагаа хавында суккан ке-жикти кайы хире элдээртип ора-рын көрүңер.

Донгур-оол: Бир эвес Конвиз-биле мынчаар чугаалажыр, аңаа чангыс, акша аазаар, а кол-ла чүве — Оюнга чугаалавазын ди-лээр болза...

Дунмазы: Бодан, бодан...

Донгур-оол: Боданыр чүү боор. Чүгле акша херек...

Дунмазы: Каш акша херегил?

Донгур-оол: Ында бары чангыс кижиге-ле...тыфу.

Корр: Езулуг оппозицияның херек кырында арны бо-дур. Оюн-

немей кандыг-кандыг чаар-тылгаларны чорудар деп турарыңарны сонугадып көрүңер?

— Келир үеде планнаттынып турар чүүлдер-ле хөй. Оларның би-рээзи ажилдаар черивисте капи-талдыг септелге чорудары. Чүге дизе, бо оран-саваны 1985 чылда туткандан бээр улуг капиталдыг септелге чоруттунмаан. Кандыг-даа ажилдаар чериниң ишти-дашты аянныг, чырык, чылыг болуру ажилдакчы кижилер бүзүңгө күзең-чиг болгай. Ынчалза-даа ону чоок-ку үеде чорудары болдунмас. Ки-рип турар орулга акшавыстың шаа-биле чоокку үелерде хлеб хаптаар болгаш хлеб кезер чаа машина, ажилдакчыларның тускай ажил-чын хептерин садып алыры көрдүн-ген. Чоорту цехте-даа дериг-хе-рекселдерни, хлеб дажып чоруп турар-даа машиналарывысты септеп кылып тускай «СТО» ажы-дып алырын кызыдар бис. Оон ыңай киоскилер орнунга иштинче киргеш садыглары бичежек садыглар (павильоннар) тударын шиитпирлеп турар бис.

Суд залындан

биле бир баг бис деп турар, кажан менээ акша херек апарганда, Оюн хажызыңа артып каар. Оларның редакциясында ынчаар ажилдап турар хевирлиг: дыңнашпайн тура бот-боттарының кырынче чуундуну төп, акша-төгөриниң оорлажып турар. Мында кара күштер эндерилген.

Донгур-оол: Акша дугайын чугаалажып көрөм. Канчап-чооп 15-тен-даа чыып берзиннер. Олар акшаны дөмөй-ле тып аар-дыр ийин. Аңаа дораан-на чээрбини сунупкан болза эки-ле ийик.

Корр: Чугаа болза, 20 муң рубльдиң дугайында болуп турар. «Хоралыг херээженниң» чугаалап турарын езугаар алырга, редак-цияда доктааткан өртег чок хире. Депутат-биле ужуражып тургаш, ол дугайын чугаалаан мен, төлөп-тиг адын арттырып алыр дээш телевидение журналиске эккелген.

Максимов: Бир эвес силерде өртег ындыг улуг болганда 20 муң рубль Конвизке чедер чүве бе?.. Ам төлөп каайн харын. Дараа-зында ындыг чүве болбас деп магадылал бар бе?

Донгур-оол: Магадылал дээр-ге мээң ол МИЧ-ге артарым болур база катап хөдөйлөп-ле, хөдөйлөп-ле эгелээр мен. Амгы үеде Оюнда чай болуп турары база магадылал-дыр. Конвиз-биле ажып-чажып чок болур херек. «Каш акша алдың?» — деп, ол айтырды. «20 муңну алдым» — деп харыыладым.

Максимов: Сээң дугайында парлавазын деп бодаар болза, Конвизке төлээр бе?

Донгур-оол: Дыка хөй кижилер ынчап турарлар...Бо акшалар база редакторга баар. Шуптузу ре-дакторга барбас... Ол дээрже чүү-даа болбазының магадылалы-дыр. Мында мээң үлүмү база бар, бир муң-бүдүн чартык муң хире. Арткан акша аңаа баар...

Айрада МОНГУШ.

Светлана ДАНЗЫН-ООН
«Эврика» немелде өөредилге дубай
чериниң башкызы.

Куулар ЧЕРЛИГ-ООЛ,
Тываның Улустун чогаалчызы

КҮНЗЕГЕШ — «ХҮНЧҮГЕШ»

Чадырны оду-биле чылдыр,
Сагышты ыры-биле ажыдар.
(Тофаларның үлегер чугаазы).

атка чоок болганын ынчал турган
кижи бооп-тур: Хүн-зек — хүн
сүрүксээр азы хүннү күзээр дээн
уткалыг.

Күнзегештин шүлүктери сетки-
лимге хүнчүгеш бооп бичимде-ле
чыраан хевээр, бисти долгандыр
турар эзим-каскактын аң, кужун,
кат-чимизин хумагалар өстүреринге
чаяттыг сорунзалыг чаагай
бедик бодалдар-биле долу.

Эзрем ойтут, ногаан бүрү
көжегелиг
Эзим шыпкан Тожу черим
хөлгелиг.

Мөөрүк пөштер, хады,
шиви, чаглак дыттар
Мөргүлдө дег, эртен,
кежээ чайгангылаар.

"Хөлгелиг", "көжегелиг" деп
демдек аттары авторга Тожунун
тудуш эзирнерлиг онзагай бой-
дузун өң болгаш туруш байдалы-
биле чиге, тода кылдыр чуруп
көргүзеринге, чурукчу кижиниң ону
кеденге хемчээп дүжүрери дег,
хүннүн ону кырындан чырыдып
турарын барымдаалап, ук овор-
хевирни үндүрүп алганы солун. Ак-
көк шаажаң тавакта ягаан-кызыл
яблоктарны чуруур дээн болза,
натюрморттун автору хүннүн олче
куттулуп турарын барымдаалап,
шын хевирни болгаш өңнерни тып
алыр. Шүлүкке болза авторнун
сеткил-бодалдары хүннүн орнунга
хөдөлүшкүннерни күүседип турар
дээрим ол-дур, ийин. Чижээнге
Михаил Кильчичаковтан оон очул-
дурганы "Кырган арат" деп шүлүүн-
ден бир чижекти көрээт:

... Хээлиг маны хөөргезин
Таакпылажып менче сунду.
Даштын ногаан өңүн кайгал,
Кезек ону кайгал ордум.

Оон арны сыгыларлыг,
Оруктарлыг хову чер дег,
Хүнге доткан хүререрген,
Хүлер ышкаш чайнап орду.

Өске дылда чогаалдың овор-
хевирлиг онзагай шынарлары ол
дылды билбес кижиге болза,
караңгы өрээлде чурукчуга тода
көзүлбес чараш тавакта ягаан
яблоктар-биле дөмей. Ону көөрдө,
чүгле чырык херек, өскээр чугаа-
лаарга, тергин чараш очулдуруп
шыдаар чүгле бистин "Хүнчүгеш-
живис" дээрим ол. Дөрт одуруг
шүлүкке болза, чаңгыс эпитет бүгү
бай бодалды көргүзүптер. Чижээ,

кыдат шүлүкчү Бо Цзюй-И-ден оон
очулдурганы "Кызыл дойду" деп
шүлүүн көрээлиңер.

Анна чурттуг кызыл дойдуну
Аалывыска эккеп кагган.
Кидин бышкан кат дег чараш,
Кижилештир чугаалаар-даа.

Ажык, чаагай угаан, билии
Артык боорга салым чаңгыс...
Хоругдал каан көзенээнден
Хостаар шагы ырак-ла боор!
Дойдунуң кызыл чалаазы биле
коңзаң хаайын көөрге, шынап-ла,
"Кидин бышкан кызыл-кат" дег
боор ийик. Бо шүлүктүн алыс
чажыт утказы азы элдээрткен
бодалы — чеден чыл хире бүгү
делегейни хөлзеди эдип оргаш,
буурап дүжөр коммунистин салым-
чолун-даа сагындырып келгензиг...
Есенинниң "Шаганэзин" оон
очулдурганы кайгамчык! Аялга
биле драма ол-ла хевээр дыңналып,
кижи караанга көстүп кээр. Очул-
дурар, чогаадыр-даа талазы-биле
Күнзегеш — овор-хевирни үннер-
биле чуруп-даа, өңнер-биле аял-
галап-даа, сөстү удур-дедир хуул-
дуруп, силбил турда, езулуг ус-
дарган шүлүкчү.

Ол 1961 чылда мен башкы
институдунга өөренип турумда,
биске тыва литератураны башкылап
келгеш, үш ай хире болгаш, дедир
ном үндүрер черге ажылдап чоруй
барган. Чүге дээрге, ол ажылынга
ынаа ындыг кончуг болган кижидир.
Оон үндүрүп кааны "Тыва
кожумактар" номун эртемденер
дыка бедик үнелээн. 1969 чылдан
эгелеп Тываның дыл, литерату-
раның болгаш төөгүнүн эртем-
шинчилел институтунга ажылдап
турумда, ынчан бистин сектор
эргелекчизи Антон Каваевич
Калзан Пюрбю биле Күнзегешти
чугула айтырылгар шийтирилээр
хуралга чалап алгаш, оларның-биле
чөвүлөжир боор чораан. Оларның
үндүргени эртем номнары быжыг
үндөзиниң болурга, хүндүлээри
ындыг турган.

БОДУНУҢ УЛУГ «ҮҮЖЕЗИН» АРТТЫРЫП КААН

23.11.2012. Пушкин аттыг биб-
лиотеканың национал чурт-шин-
чилел килдизи Тываның Улустун
чогаалчызы Юрий Шойдакович
Кюнзегештин 85 чыл онуга турас-
кааткан оон өөренип чорааны № 2

школаның өөреникчилери болгаш
чогаалчылар, эртемденер база оон
чоок төрелдериниң киржилгези-
биле сактыышкын кежээзин
организастан эрттирген.

Килдистин ажылдакчылары
Лена Ак-кыс биле Чечек Кызыл-
ооловна чогаалчының хөй-хөй
номнарының шиник делгелгезин
мындаа-ла баш удур кылып алган.
Хөйге непертээр оон ырларының
авторлары композитор Сергей Бад-
рааны, Батый Кенешти чалап алган.
Ростислав Кенденбилдин аялгазын
баянга ойнавышаан, Россияның
культуразының алдарлыг ажил-
дакчызы Батый Монгушович ке-
жээни ажыткан. Лена Ак-кыс чо-
гаалчының долчу намдарын
чыылганнарга таныштырган.

Гуманитарлыг шинчилелдер
институдунун эртем секретары
Людмила Мижит Кюнзегештин тыва
шүлүк чогаалына кириген улуг
үлө-ижинге хамаарыштыр долчу
дыңнадыгны кылган.

Дараазында № 2 школаның
сески класзының өөреникчилери
юбиларның элээн каш чогаалдарын
күүсеткенер.

Хөйге билдингир шүлүкчү Ни-
колай Куулар оон бүгү назыда
ажылдап чораан дүжүлгезинде 20
чыл чыгыы ажылдап турар. Редак-
тор ажылы эң берге ажил, Юрий
Шойдакович ол ажылга 40 ажыг
чыл дургузунда дыка-ла шыдашкан,
езулуг маадыр кижиге деп сактып
чугаалады. "Ном делегейиниң кижиге"
деп чүүлүнге ол моон мурнунда
делгеренгейи-биле бижээн-даа
кижи.

Тока бир-ле улуг хуралга ону
тыва шүлүк чогаалының езулуг
"рыцары" деп мактаанын мен ынчан
сактып олурдум.

"Көк-хевек" деп баштайгы ному-
биле оон сагыл четтиргенин чылыы-
биле сагынмышаан, тыва культура
хөгжүлдизинге бодунун улуг
үүжезин арттырып каан, ынчангаш
Тываның ном үндүрер черин оон
ады-биле адаанывыс чөптүг деп бо
албан черин сөөлгү он чылдарда
удуртуп чораан чогаалчы, чурукчу
Шомаадыр Куулар дыңнатты.

Чогаал шинчилекчизи Мария
Хадаханэ Кюнзегешти вектин
кижиге деп оон классик чогаалчы
болгаш хамааты туружунга шын
үнелелди берди. Оон шүлүктери
ханы психологтук, чырык угааныг
кижиге чоктанчыг-дыр деп, ол
хомудалын илеретти.

Россияның композиторлар

эвилелиниң кежигүнү, культураның
алдарлыг ажилдакчызы Сергей
Бадраа Кенденбил сугларның соон
дарый Кюнзегештин шүлүктеринге
элээн хөй аялгаларны чогааткан.
Тыва культураның база бир ал-
дарлыг ажилдакчызы Виктор Мар-
тай-оол "Төрээн хемим эринге"
деп ырыны ырларга (аялгазы
Баазаң-оолдуу), Сергей Иванович
ону үдээт. «Кайгамчык салым-
чаянныг Марк Мырсынмаевич-
биле хөйге непертээр Кюнзегештин
ыры чогаалдарын үр үе дургузунда
чонга күүседип чорааным — бис-
терниң аксывыс кежиге» деп, ол
чугаалап турду.

1952 чылдан бээр Кюнзегеш-
биле кады ажылдап, оон эш-
өөрүнге сагыш човангыр, бедик
негелделин Тываның улустун чо-
гаалчызы Екатерина Дүктүг-оол-
овна онзалап айыткан. Олар кайы-
зы-даа хөй-хөй уян ырларны төрээр
чонунга бараалгадыр аас-кежиктиг
болганнар.

Барык-ла бүгү назынында оон-
биле кады ном үндүрер черге мун-
мун түүлүг өөредилге номнарын
редакторлап, оон өг-бүлезин-биле
ам-даа дыка онза эдержип чоруур,
бо үеде Тыва национал школаның
төвүнде ол-ла ынак ажылын кыл-
бышаан, мээң физика эртемниг
чажыт эжим Бавуужап Ондарның
чаңгыскурсчузу Онуштай Михай-
ловна ол албан черинге 60-90 чыл-
дарга чедир езулуг тыва этно-куль-
тураның үндөзүн төвүн Кюнзегеш
удуртуп турганын оон боду ышкаш
оожум-топтут үнү-биле чылыы
хөлчөк чугаалап дооскаш, өгбевис-
тин хүндүлүг агайы Дырбак Хал-
быновнага Культураның алдарлыг
ажылдакчызы, Мөңгүн-Тайга төрээр
черин алды-чеди өске дылдарга ал-
гап чоруур шүлүкчү Лидия Херлиев-
на-биле боттарының белектери
биле чечектерин сөңнедилер.

80-90 чылдар үезинде Тываның
Культура яамызының сайыды
чораан шүлүкчүнү эң-не эки билер,
оон чогаалдары-биле кады төрүт-
түнүп, кады өзүп келгеш, хөйге ат-
сураглыг культура ажилдакчызы,
режиссер апарган Анатолий Сер-
геевич Серен улуг чогаалчының
юбилейинге болгаш Чогаалчылар
эвилелиниң 70 чыл онуга турас-
кааткан бо хемчеглерниң онзагай-
ла солун эвес чоруп турарын дем-
дегеп тура, Кюнзегештин чогаа-
дыкчы кежээзин хөгжүм-шини
театрынга хөй чонун киржилгези-
биле бо чылдың ылап-ла уран-
чараш демдээ кылдыр эрттирерин
сүмелеп турду. Хоочун эживистин
ол сүмезинге бистер база катты-
жып, школа башкылары ол ажил-
дарны эки чорудуп турар-даа бол-
за, улуг улус аразынга бо ажил
кошкаан деп чүвеге дөмей-ле
хомудап турар бис.

Чогаалчы болгаш үе

МӨҢГЕДЕ ЧУРТТАП АРТАР

Национал музейге Тываның комсомол ша-
налының лауреады, шүлүкчү Антон Үержааның
55 харлаанынга тураскааткан "Ынак-тыр мен..."
деп кежээзи болуп эрткен.

Ону музейниң ажилдакчызы
Байырмаа Иргит башкарып эрт-
тирген. Аңаа шүлүкчүнүн чогаалчы
эш-өөрү, күрүне университетиниң
дыл болгаш чогаал салбырының
студентилери, Кызыл хоорайның
школаларының өөреникчилери,
башкылары киришкен. Хүндүлүг
аалчыларның аразында — чогаал-
чының өөнүн ишти Людмила Нико-
лаевна Күжүгет.

Юбилейлиг кежээге А. Үержаа-
ның чогаалчы ажыл-чорудул-
газынга хамаарыштыр солун илет-
келдерни Тываның Чогаалчылар
эвилелиниң баштаар чериниң дар-
газы, Улустун чогаалчызы Эдуард
Мижит, ТГШИ-ниң эртем секре-

тары, филология эртемнериниң
кандидады Людмила Мижит олар
кылган. Тываның Улустун чогаал-
чызы Александр Даржай сөс ап
чүве чугаалааш, Тываның ховар
үннүг шүлүкчүзү Антон Үержааның
чогаалдарын орус дылче очул-
дурарын, оон чурттап органы Кы-
зыл хоорайның Рабочая 250 ду-
гаарлыг бажынга мемориалдыг
самбыраны азар дугайында айты-
рыгны ТР-ниң Культура яамызынга
тургузарын саналдаан. Чогаал-
чының эш-өөрүнүн мурнундан
Тываның ном үндүрер чериниң кол
редактору Николай Куулар, чо-
гаалчы башкылар Мария Күжүгет,
Клара Доржу Антон Үержаеви-

чиниң дугайында чылыг-чымчак
сактыышкыннарын чыылганнар-
биле үлөшкен. А.Ү. Күжүгеттин өг-
бүлөгө быжыг чөлөнгиниш болуп,
ажы-төлүнүн кижизидилгезинге
кирип келген улуг үлүг-хуузуңуң
дугайында чогаалчының өөнүн
ишти Людмила Николаевна чылыы-
биле чугаалаан.

Шүлүкчүнүн чогаалдарына
студентилер, школачылар уран
номчулганы кылган. Билдингир
ыраажы Алексей Арат-оол "Ыглаан
сен бе?" (сөзү Антон Үержааны,
аялгазы Сергей Ондарны) ба-
раалгаткан.

Шүлүкчү Антон Үержаа, оон
чогаалдары ("Ие дылым", "Мөңгө
баглааш" ышкаш) чонунун сеткил-
чүрээнде чурттап чоруур, мөңгө
чурттап артар дээрзин бо кежээ
база катап бадыткаан.

Светлана ДАЧЫН-ХӨӨ.

ХООЧУННАРНЫҢ КӨШКҮН УЛУЗУНУҢ ТЕАТРЫ

Тыва культураның болгаш ус ажилдың езу-
наңчыларын хөгжүлдө төвүнүн чанында
Улустун театрының баштаар чериниң составын
бадылаан дугайында Тываның Культура яамызы
дыңнаткан.

ир дугаар ужуражылгага
келген 30 хире культура
дакчызы эгелээшкини дет-
чаа хөй-ниити организация-
тургузуун бадылаан. "Улус-
театрының" планында чүгле
жыпкан көргүзүлгөр эвес, оон-
ске улустун езу-чаңчыларын
лаары-биле холбашкан чо-
жыкы чагыларны боттанды-
база кирип турар. Чижээ,
өг-бүлө байырлалдарының
илдарын сагыырын анык-
ке дамчыдары-биле органи-
зари болгаш эрттирери: кү-
юбилейлер, уруг бажының

хылбыктаарын болгаш оон-даа
өске. "Улустун театрының" режис-
сер-тургузукчузу кылдыр хоочун
Клара Сагдыны, сценарий килдизин
удуртуру-биле чогаалчы Черлиг-оол
Кууларны томуйлаан. А сураглыг
ыраажы Опал Шулууну ыры күү-
селдезиниң үделгези дээш харыы-
салгалыг кижиге кылдыр томуйлаан.

"Улустун театрының" планында
бир дугаар чогаалдык төлөвилел
бар, ол төпке тыва национал Шагаа
байырлалын шупту езу-чаңчыл-
дарын, ужулгарын сагып тургаш,
эрттирери.

Спорт • Спорт • Спорт

КЫШКЫ «БАЙЫРЛАЛ» АЖЫТТЫНГАН

Кыштың бир дугаар хүнүндө «Тайга» станциясына 2013 чылдың кышкы спортчу сезонунун ажыдышкынынга тураскааткан хар дүрзүлөр, кышкы мини-футбол болгаш хаак чарыжы эрттирип турган Тываның бүгү булуңнарындан хаакчы спортчулар чыгып келген. Кышкы бойдус безин үрдө манааны аалчыларга болгаш спортчуларга өөрүп турганзыг. Бүдүүзүндө чаапкан хар безин маргылдааның организаторларына хаак оруун белеткээринге шаптыг болбаан. Кышкы спортчу сезонунун ажыдышкыны бичидаа, улуг-даа кижилерге езулуг байырлал болган.

Хаак чарыжына 300 хире кыдык амыдыралдың талалачылары идепкейлиг киришкен. Спорттун кышкы хевиринин профессионал спортчуларына болгаш хаактаарына ынактарга байыр чедирерибиле Кызыл хоорайның мэри Вячеслав Ховалыг, Кызыл хоорайның баштыгы Виктор Тунев болгаш ТР-ниң аныяктар болгаш спорт херектеринин талазыбиле сайыды Уран-кыс Ондар олар келген.

11-15 харлыг оолдар, уруглар аразына 2000 м, 1000 м хемчээлдерге бир дугаарында Би-Хем кожуунун төлээлери Мерген Хертек болгаш Аэлита Нончат халчыл келген. 3000 база 5000 метр хемчээлди дистанцияларга эр болгаш херээжен улус аразына Кызылдың башкы колледжининден Чаян Хомушку биле Таңды кожуундан Назия Бюрбю тус-тузунда тилекчи

болганнар. «М-21» база «Ж-21» бөлүктөргө бирги черге ТывКУ-нун студентизи Чингис Сат биле ыраккы Тожу кожуундан Айгуль Чигжит төлөптиг болган.

Хоочуннар аразына 3000 болгаш 5000 метр хемчээлге Тываның Күрүнениң арга-арыг ажил-агый комитетинин ажилдакчызы Олег Саяты болгаш РФ-тин ТР талазыбиле Онза байдалдар яамызының ажилдакчызы Долаана Биче-оол олар чемпионнаан.

Коллективтер аразына хаак эстафетазына тиилелгени Туран хоорайның найыралдыг болгаш шалыпкын школа коллективинин командазы чаалап алган. 2-ги черни — РФ-тин ТР талазыбиле Онза байдалдар яамызының спортчу командазы, а 3-кү черни ТывКУ-нун чыынды командазы алган.

Хар кырына мини-футбол

маргылдаазы «Тайга» станциясында чаңчылчаан спортчу хевир апарган. Ажыдышкын хүнүндө 25 команда-биле 150 футболист киришкен. Изиг-изиг оюннарның түңнелинде чемпион команда деп атты Шагаан-Арыг хоорай, 2-ги черни кадет школа-интернат база 3-кү черни ТР-ниң ИХЯ-зының «ОМОН» командазы төлөптибиле чаалап алганнар.

Спортчу маргылдаалардан аңгыда, бо чылын бир дугаар «Тергин хар дүрзү» деп мөөрейни чарлаан. Аңаа № 1 профессионал училищенин, кадет школа-интернаттын, Тываның агролицейинин, № 9 школа-гимназияның база А.С.Пушкин аттыг Национал библиотеказының командалары чогаадыкчы чоруу-биле киришкен. Ажыдышкынның бүдүүзүндө коллективтер боттарының чараш хар дүрзүлерин белеткеп каан турган. Ында кандыг солун, чараш дүрзүнү чок дээр! Ак-көк дельфин, «Умка» ак адыгжыгаш, койгунак, келир чылдың «ээзи» — Чылан. Чыылган чон чараш дүрзүлөр чанынга тырттыржып шаг болган.

Эң-не чараш дүрзү — «Олимпийки дельфин» дээш кадет школа-интернат, «Сочиниң ак ады» — № 1 профессионал училищези бирги черни алган. Ийги черни «Койгунак» дээш Кызыл хоорайның мэриясының социал политика департаментизи база үшкү черни хоорайның консультативтиг-диагностиктиг поликлиниказы чогаадыкчы чоруу дээш алган.

Кышкы спортчу сезонунун ажыдышкыны бедик деңгелге болуп эрткен. Киржикчилерин болгаш аалчыларның карактарындан-на оларның оон чоруксавайн турары илден болду. Ындыг болбастың аргазы чок. Арыг агаар, маңган ак хар, каас-чараш бойдус...

Шеңне ТЮЛЮШ.

Авторнун тырттырган чуруу.

Буянын медээ

Хүндүлүг сүзүк-бүзүрелдиг чонувус! Декабрьның 7, 8 хүннеринде сарыг шажынның улуг байырлалдарының бири — Чула Хуралы болурун дыңнадып тур бис. Чула Хуралы Тывада Бурган шажынының кол сайзыраан хевирин шажынның үндезилекчизи Ыдыктыг Цонкапа Башкының Таалалче (паринирванаже) чаларай бергенинге тураскааткан.

Чула Хуралында бодунарның, чоок кижилеринерин амылгыларның мурнундан дуган-хүрээлерге, субурган бурган-сагызыннарга арыг сүзүк-бүзүрел-биле 21, 10, 15 азы оон-даа хөй санныг чула, чырык өргүүрүңерге, «Мир мөргүлүн номчуруңарга, эки үлө-херектер кылырыңарга, йөрээлдер салырыңарга буян-кежиңер канчаар-даа улгадыр, арбыдаар.

«Цеченлиң» хүрээ улуг ном-мөргүлдөр деңгелде 7, 8, 9-туң хүннелерде 12.00, 15.00, 18.00 шаат болур. Декабрьның 8-тен 10-шакта Улусчу Чогаа бажынынга болгаш Тыва бугу дуган-хүрээлеринин Чула Хуралының номналы болур.

Үндезинниг эвес дамчы чугаалар...

Хөй-ниитинин аразында тарай берген декабрь 21-де болур дээн болушкунун дугайында хөй-ле дамчы чугааларга хамаарыштыр Эрзин кожуунун суурларына тайылбыр ажылы чорудуп, номчулгалып, чон-биле ужуражылгалар эрттирерибиле «Тываның буддистеринин каттыжышкыны» деп төпчүткен шажын ниитилелин даргазы Сандык Буян башкы ажил-чорудулгазын дооскаш, Кызыл хоорайда чедип келген.

Улус-чоннун сагыш-сетки-

линге хөлээшкенин ба болдурбазы-биле хемчээлдеп, лама-башкыны аайыргыштырып, чурттап биле харылзажырынга тал чалыг байдалды орнотуу тааны дээш кожуун чаргазы Роман Кызылович Шининге, Төлээл хуралының даргазы Буяновна Уржукка башкы черни чурттакчызы Александр Дугарович Додукка чонун илереттим.

Тываның Камбы-ламы Тензин Цул

АЛДЫН ХӨРЕК ДЕМДЭЭН ТӨЛЕПТИГ БОЛГАН

2012 чылдың ноябрь 29-та Новосибирск хоорайга «Сибирь дугуржулгазы» деп регионнар аразының ассоциациясының күш-культура болгаш спорт талазыбиле чөвүлелин хуралы болуп эрткен. Аңаа бистиң республикадан Тыва Республиканың аныяктар болгаш спорт талазыбиле херектерин сайыдының бирги оралакчызы Буян Биче-оол, Лондонга XIV Параолимпийжи оюннарның хүлер призеру болгаш чемпиону Михаил Оюн база ча адар талазыбиле Россияның алдарлыг тренери Евгений Тутатчиков олар киришкен.

Хуралга Сибирь федерал округтун спортчуларын Олимпий оюннарынга Лондонга Параолимпий хуралына киришкенин аныктай салгарган. Ук хемчегге Оюн биле Евгений Вик Тутатчиковту «Достояние» деп алдын хөрек демдектешкен. База ол ышкаш Оюннун Параолимпий оюн белеткел талазыбиле Тыва республиканың эки ажилы деглээн.

Алексей ЧАМБА

Өвүр кожуун чагыргазының өөредилге эргелели, Ханда ортумак школазының башкылар коллективи ол школага үр чыгарыштың директорлап ажилдап чораан күш-ажылдың хоочун санныг шаңнал-макталдыг эдилекчизи

Дингилаа Ынакаевич
КУУЛАРЫН

үр аарааш мөчээни-биле өг-бүлөзүңге, ажы-төлүңгө төрөлдөргө ханы кажыдылды илереттис.

«ЭНЕРГОСТРОЙ» кызыгаарлаттыг харысгалыг ниитилелден КВАРТИРАЛАР

Амгы үеде квартира садып алыры — амгы үең экономиказының турум эвес байдалдарында силерниң акшаңарны камгалап алырының эң эки аргазы-дыр.
ОЛ БАЖЫНДАН КВАРТИРАЛАР САДЫП АЛЫРЫНЫҢ ТАЛАЗЫ-БИЛЕ ДАРААЗЫНДА ТЕЛЕФОННАРЖЕ ДОЛГААР:
тел/факс: (39422)4-85-29, 8-923-268-90-73, 8-905-920-41-01.
Кызыл хоорай, Колхозная кудумчузу, 2 «а».

КАШ БАЗЫМ ЧЕРДЕ БЫЖЫГ ГАРАЖТАР БАР.

«Ажаалга банкызы» ААН таварыштыр ипотекага ап болур.

Объектинин ады	Өрээлдер саны	So	S кухня	Каыттар
Кызыл хоорай, Энергетиктер мкр. бажың 13, 4 каыт тууибу бажың	3 тип 3	97,80	11,50	2,3,4

ИНДЕКС 667000.
Кызыл хоорай,
Красноармейская, 100.

ТУРГУЗУКЧУЗУ: Тыва Республиканың Юстиция херектеринин талазыбиле яамызы.
Кол редактор И.М.ДАМБА-ХУУРАК.

РЕДАКЦИЈАНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: кол редактор — 2-01-35, редакторнун оралакчызы — 2-19-87, тел: факс (394-22) 2-17-94, бухгалтерия — 2-17-91. e-mail: shyntuva@mail.ru; shyntuva@yandex.ru;
КИЛДИСТЕР: ниитилел-политиктиг килдис — 2-18-10, культура, өөредилге — 2-03-88, чагаа — 2-17-09, көдээ ажил-агый — 2-17-09, очулга — 2-03-87, үлетпүр — 2-40-77.

Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефонче долгаар.
Неделяда үш катал үнер. Хемчээли парлаан 2 ама.
Тираж 7470. Чагыг 141. Номерни парлагаше дужаганы: график езугаар — 21.00, херек кырында — 18.00.

Расч. счет № 40603810400000000263

Корр.счёт № 30101810500000000735

БИК 049304735 ИНН 1701008465 КПП 170101001

ОАО АБ «Народный Банк Республики Тыва» г. Кызыл.

Харылзаа, информация технологиялары болгаш массалыг коммуникацияларына хайгаарал талазыбиле федералдыг албанның Тыва Республикасының эргелели «Шын» солуну 2012 чылдың март 12-де эде бурган Херечилелдин дугаары-ПИ №ТУ17-00050. Индекс 11530, 31730.

«Тываполиграф» ААН-ге парлаан. (Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко Солунда парлаатынган материалдарның авторларының бодалдары редакцияга туружу-биле дүүшпейн барып болур. Айыттыг санныг болгаш бажың фактылары, дыңнадыгы дээш авторлар боттары харылаар.